

MISKOLCZY AMBRUS

Egy elfeledett Kossuth-monográfia margójára

Könyvbe nem illik belefirkálni. Mégis, ha valaki belefirkál, akkor az is idővel dokumentumértékű lesz. Sajnos Horn Ede Kossuth-monográfiájába nem írt bele senki.¹ A szerzőt is sokáig elfelejtették. Mert ugyan Európa-szerte ismert közgazdasági szakíró lett, de ez a tudomány olyan mint a gazdaság, gyorsan változik, és nem igazán szereti azokat, akik az emberi méltányosság és szabadság eszményeihez makacsul vagy következetesen ragaszkodnak. Márpedig Horn Ede (1825–1875) ezek közé tartozott. Született forradalmár volt. Lázzadt a zsidó világ belső kötöttségei ellen, és önmaga emancipációját összekötötte a zsidóemancipációért való küzdelemmel. Így lett az ifjú rabbinövendékből a radikális reformot kiteljesíteni akaró pesti Reformtársulat hitszónoka, aztán Komáromban az első magyar tábori rabbi. 1850-ben még kereste az osztrák birodalmon belüli alkotmányos érvényesülési lehetőségeket, akár Eötvös József vagy Kemény Zsigmond. Az 1960-as években is újra kiadott értekezést írt Spinozáról. A száműzetés keserveit Rákóczi-monográfiájában írta ki magából. Majd 1859-ben újra a Kossuth-emigráció harcos publicistája lett. A kiegyezés után hazajött. Jókai Mórral alapított német nyelvű napilapot. 1875-ben pedig államtitkár lett. Közben Jókai-val együtt próbáltak bekapcsolódni a munkásmozgalomba is, a munkások polgárosodása érdekében fogyasztási egylet, önszegélyző bank, művelődési kör felállításával. *A fekete gyémántok* főhőse, Berend Iván ezen elvek jegyében szervezett munkástelepet.² Horn Ede pedig felvázolta a „lehetetlen”-t: a magyar gazdasági élet kívánatos reformját *Államháztartásunk rendezéséről* című utolsó – németül is megjelent – művében.³ „Nagys. Kossuth Lajos urnak, mély tisztelettel” – Turinba is elküldte, és a „turini remete” alaposan tanulmányozta is,⁴ és egyetértését a margón jelezte is. Viszont, amit Horn Ede korábban írt róla, aligha olvasta el, mert unta a róla szóló irodalmat.

Mindez nem ok, hogy ne vegyük újra kézbe Horn Ede Kossuth-monográfiáját. Annál is inkább, mert méltó „párja” Kemény Zsigmond – Wesselényiekről és Széchenyiről szóló – programadó esszéinek. Csak míg a nagy regényíró a forradalmi elkárhozás ecsetelése közben kereste a kiutat, a publicista Horn Ede inkább az általa átélte és kiteljesedni vélt forradalmi üdvtörténet előkészítő szakaszát írta meg, természetesen ő is az elkötelezett kortárs

¹ I. E. Horn: *Ludwig Kossuth. I. Der Agitator. II. Der Minister. I.* Leipzig, 1851. 79–80.

² Jókai Mór: *Fekete gyémántok. I.* Szerk. Nacsády József. Bp. 305–306.

³ Eduard Horn: *Ungarns Finanzlage.* Wien, Pest, Leipzig, 1874. 128.

⁴ Horn Ede: *Államháztartásunk rendezéséről.* Bp. 1874. OSZK: Kossuth 413.

szenvetélyességével. A modern Kossuth életrajzok, egy-két kivétellel,⁵ talán ezért sem vesznek tudomást róla, mintha nem tartanák elég hitelesnek, és az is igaz, hogy néhány tárgyi tévedés becsúszott a gyors munka során. A mű valóban a kultusz és a legenda jegyében született, de azért – tudjuk – Kossuth is megharcolta a maga harcát, és alakja nem valami modern tömeg- vagy tömegeket manipuláló elitmozgalom konstrukciója. Horn Ede könyvére érdemes figyelni. Előlegezzük meg következtetéseinket, és aztán ítéljen az olvasó. De előbb hadd jelezzük: a kultusz és a legenda nem mindig pejoratív fogalmak. A politikai „piacon” kemény „árak”. Franciaországban ekkortájt Louis Bonaparte a napóleoni legendának köszönhetően emelkedett egyre magasabbra, és a demokratikus tollfor-gatók maguk is különböző legendákkal, olykor gyermetegen naivnak tűnő hősi történe-tekkel próbálták ellensúlyozni az elkerülhetlent: a bonapartizmust, amely aztán társadalmi és politikai katasztrófához is vezetett.

Aligha túlzás, Horn Ede műve messze a kor historiográfiai tája fölé magasodik; még-hozzá azért, ahogy Kossuth politikáját a reformkor egészében és dinamikájában el tudta helyezni. Pontosabban a magyar történelem egészében. Nem irracionális vagy demagóg Kossuth-kultusz jellemezte, hanem nagyon is racionális oknyomozó módszer. Rákérdezett a történelemre. Igaz, a történész lehetőleg olyan kérdést tesz fel, amire tudja a választ. Vi-szont válaszával verifikálja tézisé. (Ez transzparencia, szemben azzal a módszerrel, amely valamiféle intim közelségből demonizál, és az utólagos bölcsesség magasáról – valamilyen éppen aktuális ideológia birtokában – kinyilatkoztat, és ítél.) Horn Ede is kérdeve-kifejtve mérlegelte, mit lehetett volna még tenni egy-egy adott helyzetben. A múlt számára (már) nem határtalan, hanem konkrét lehetőségek játéktere. Kossuth-könyve – látni fogjuk nem egy vonatkozásban – megelőlegezte nagy Kossuth ábrázolásaink – közelebből a Hajnal István, Szabad György és Varga János – művének nem egy lényeges mozzanatát. Méltó helye lenne a Kossuth-képet alakító művek között.⁶ De lássunk először egy-egy lényeges mozzanatot a történetírás Kossuth-jellemzéseiből, hiszen ezek ismeretében érzékelhető Horn Ede művének eredetisége.

Hajnal István, amikor az 1920-as évek elején a Kossuth-emigráció törökországi iratai-nak feltárásán fáradozott, első benyomásait így összegezte baráti levélben:

„Kossuth egyénisége végül is óriási szárnyakkal bontakozik ki a sok rágalomból s az egész lelki egyensúlyát veszített társaságból. A legnagyobb, hiába, ő volt mindenki közt. A lelke színes és ragyogó s valami csodálatos energia kiragadja azt minden földi piszkos nyomorúságból. Mint politikus, nem tudom milyen, de mint ember, elragadó!”⁷

Ezek után Hajnal István még lélektani stúdiumokat is folytatott, de mindez csak az első találkozás élményét erősítette. Aztán, amikor harminc év multával a Kossuth-émlék-

⁵ Az újabb irodalomban először említi, anélkül hogy jelentőségét felismerné Kosáry Domokos: *Kossuth Lajos a reformkorban*. Bp. 1946. 365. Nem említi *A bűnbaktól a realista lényeglátóig. A magyar politikai és tudományos diskurzusok Kossuth-képei 1849–2002*. Szerk. Dénes Iván Zoltán. Bp., 2004.

⁶ *A bűnbaktól a realista lényeglátóig. A magyar politikai és tudományos diskurzusok Kossuth-képei 1849–2002*. Szerk. Dénes Iván Zoltán. Bp., 2004. Ennek értékeléséhez Miskolczi Ambrus: *A Kossuth-ábrázolás technikái. Szubjektív historiográfiai széljegyzetek „A bűnbaktól a realista lényeglátóig” című gyűjteményes munka kapcsán. Korall, 2005. november (21–22. sz.), 124–160.*

⁷ MTAKK, Ms. 4524/347. Hajnal István levele Domanovszky Sándornak, Bécs, 1921. jún. 14.

könyv számára újra levéltári forrásokhoz nyúlt, hogy megírja Kossuth külpolitikáját,⁸ ez – az 1957-ben kiadott – *A Batthyány-kormány külpolitikája* lett, mintegy jelezve, hogy nem egy ember szeszélyeiről volt szó, mert azt képviselte, amit sok vonatkozásban mások is, viszont ha olykor magával is ragadta a nagyhatalmi ábránd és a politikai lehetőségek kiaknázásának opportunizmusa, „fel tudta áldozni ezt a gondolatot, mihelyt az nyíltan és kegyetlenül összeütközésbe került 1848 magas eszméivel”, és aztán 1848 őszén „egyedül maradván, mindvégig a legválságosabb pillanatokban is és még a katasztrófa szélén is mint önálló, európai tényezőt próbálta érvényesíteni Magyarországot, kínálgatva szövetségét, kereskedelmi előnyeit a nagyhatalmaknak. Bámulatos szívóssággal húzódik át ez a jellemvonás Kossuth egész diplomáciáján a szabadságharc alatt; alapja ennek az a meggyőződés, hogy bármi is történjék, a nemzet élni fog, amíg jogait maga fel nem adja.”⁹

Az 1970-es évek vége felé Szabad György úgy mutatta be Kossuth politikai pályáját ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében, hogy egyértelműen kitetszik, páratlan tehetséggel és maximális hatékonysággal tudta a jobbító erőket nagy célok kivitelezésére mozgósítani és vezetni, kapcsot jelentve „a nemesi liberalizmus legjobb hagyományai és a polgári demokratizmus követelményei közt, tanúságtevőt, hogy a magyarság nem az elnyomás, hanem csak a szabadság közösségében valósíthatja meg nemzeti érdekeit, bontakoztathatja ki igazi értékeit”.¹⁰

Tette mindezt igazi politikai játékosmesterként, aki egyben a modern nyilvánosság eszközeivel élt, mindenekelőtt a sajtóval, amikor a *Pesti Hírlap*ot megindította, és a középnemesség nevében sürgette a reformokat. Varga János szerint „Kossuth óriási sakkhúzása volt ez, amely egyidejűleg jelentett realitásfelismerést és taktikát: elismerte a középnemesség vezérszerepét, amely nélkül a reform ügy valóban nem juthatott előbbre; kifogta a szelet az újkonzervatívok vitorlájából, mert egyértelműbben ítélte oda a haladás irányítását e megyei rétegnek, mint ők; végül a progresszió érdekét a megyerendszerrel kapcsolta össze. Kiemelte viszont, hogy a középnemességnek korántsem ’osztálykülönzési’, hanem ’inkább egybeforrasztási’ szándékból tulajdonít ekkora jelentőséget, mert a nemesség ’egy és oszthatatlan’, a nemzet élete pedig ’históriai alapokon nyugszik’. Ezzel azt kívánta hangsúlyozni, hogy a reform érdekében nem szabad szakadékokat ásni a közép-nemesség és a nemesi értelmiség közé, azaz elhíttetni igyekezett, hogy ’a Pesti Hírlap pártja’ tulajdonképpen a középnemesség hangján és nevében szól.”¹¹ És így emelkedett egy szegény, ám annál tevékenyebb értelmiségi – ahogy ő maga hangoztatta később – „a porból” a készülő polgári Magyarország élére.

Csoda-e Horn Ede szenvedélyessége; ez a kortárs előjoga, azé, ki nemcsak tanul, hanem tanít a történelemből, saját kora gyermekeként. A nagy vereség súlya alatt és a későbbi forradalom reményében Horn Ede is a heroikus és mártírologikus szemléletmódot ötvözte a providencializmussal. Nemzeti látószögéből is következett ez. Míg korábban olykor keserűen állapította meg, hogy a nemzetiség és a szabadság elve és ügye szembe kerültek egymással, most már ilyen – nyílt – fenntartásai nincsenek, pontosabban: Kos-

⁸ Urbán Aladár: Hajnal István és az 1848. évi magyar külpolitika. Ld. Hajnal István: *A Batthyány-kormány külpolitikája*. Bp. 1987. 8–9.

⁹ Hajnal: *A Batthyány-kormány*, 37., 168.

¹⁰ Szabad: *Kossuth*, 199.

¹¹ Varga János: *Keresztútban a Pesti Hírlap*. Bp., 1983. 143.

suth politikája oldja fel számára az ellentmondást. Ami a szerző nemzeti identitását illeti, nem lehetnek kétségeink, a (re)integráció megtörtént, azonosul a – legyőzött – nemzettel, legfeljebb kisebb-nagyobb hibáit teszi szóvá, de azok is már-már erényszámba mennek, és Kossuth nagyságát emelik ki: „A magyar nemzet a legnagyobb mértékben képes a lelkesedésre, és arra, hogy a hazáért, a szabadságért vagy valami más magasabb javért, vonakodás nélkül áldozza életét és véré; de a fegyelmezett kitartás, amely csendes és rideg harc lassú és szívós kiviteléhez szükséges, mint például a védegyleti eszméhez kellett volna, teljességgel hiányzik belőle.” Kossuth „ebben is félreismerte nemzete jellemét”.¹²

A nemzet története – anélkül, hogy hangsúlyozná Horn Ede – megfelel a *Himnusz* felmentő fordulatának: „Megbűnhődte már e nép”... A magyar népnek a „legbajosabb és legháládatlanabb” szerep jutott: az előőrsé. Magyarország „Európa védőbástyája Ázsia ellenében”. 1526 után a Habsburgok felől fenyegető belső ellenséggel is szembe kellett néznie. E „kettős védekezés” egyszerűen „csodálatos”. A legyőzhetetlen, ám állandóan szenvedő nemzet mítosza – kimondatlanul is – a Gondviselésbe vetett hittel párosul:

„Szavoyai Jenő hősi jobbjá, amelyet a magyarok hősiessége erősített és a nem magyar csapatok támogattak – végre megtörte a szégyenletes igát, amely alatt másfélszázadon keresztül nyögött az ország (1686). A szatmári béke, mely a megtörhetetlen Rákóczi-felkelés fölött tárgyalások révén diadalmaskodott, lezárta azon belső harcok sorát, melyek I. Ferdinánd trónralépése óta Magyarország pusztáit oly gyakran a legnemesebb polgárvér özönnével borította el (1711).”

Magyarország „hadi szolgálata” Mária Terézia uralkodása alatt ért véget – fejtegette Horn Ede. Magyarországnak most be kellett volna pótolnia mindazt, amit elmulasztott. „De ki haragudhat a holtfáradt harcosra, ha a szerencsés véget ért harc után a béke első pillanatait nem új munkára, hanem pihenésre fordította?” Mária Terézia azonban Delilája lett a hős Sámsonnak. A „Magyarok Istene” időben, 1780-ban verte fel a veszélyes nyugalmat. Horn Ede ezen alkalommal II. József emberi tisztaságán nem tűnődött úgy el, mint egy éve. Most a császár „óriás lépései”, melyekkel „minden fennállót le akart taposni, felébresztették az alvó Sámson”.¹³ Azt mondhatnánk, a hegei dialektika egyik kulcsfogalmát, az „ész cselét” akarta érzékeltetni Horn Ede, amikor a császár „liberális reformjainak” visszhangját – a korábban nem említett – „a szabadság mártír”: Martinovics tevékenységében fedezte fel.

Magyarország fejlődésének érdekében – a bürokratikus abszolutizmus paranoiás politikája ellen – két mód kínálkozott: a diplomáciai és a nyílt politikai küzdelem – fejtegeti Horn Ede. Az előzővel Széchenyi István próbálkozott, a második képviselője Wesselényi Miklós. Horn Ede formulái – ha ma árnyaltabban is látjuk a magyar liberális ellenzék működését – nemcsak a külföldi olvasó számára kínálták a beavatás élményét a magyar világba, hanem a magyar olvasónak is sokat mondhattak volna. Wesselényi Miklóst például éppen ekkortájt az egykori barát, Kemény Zsigmond a rendi jogvédelem, a sérelmi ellenzékiiség prototípusává akarta megtenni, hogy így is diszkreditálja a forradalmat. Horn Ede is a rendi alkotmány bajnokát láttatta Wesselényiben, de azt már összekapcsoltan az a politikával, amelyet érdekegyesítésnek nevezünk: „E negatív tevékenységgel kéz a kézben haladt a pozitív, és pedig a nemzetiség felélesztése és terjesztése, az anyagi jólét

¹² Horn: *Ludwig Kossuth*, 79–80.

¹³ Horn: *Ludwig Kossuth*, 6.

előmozdítása, a jog és szabadság kiterjesztése.”¹⁴ Mégis ennek némileg ellentmondva – hangsúlyozza tévesen Horn Ede –, hogy a magyarországi gróf és az erdélyi báró számára a nemzet még csak Werbőczy népe: a nemesség, a parasztság – társadalmi-politikai – teher, a harmadik rendről mit sem akartak tudni. A logikai ellentmondás és a valótlan írói fogás: a Kossuth-legenda megalapozása. Horn Ede „az agitátor” fellépésének újszerűségét próbálta az elődök jelentőségének eltorzításával kiemelni. Hiszen ma látjuk, hogy Wesselényi elméletileg is megalapozta az érdekegyesítő politikát, a jobbágyfelszabadítás felé is ő tette meg az első nagy lépést a kötelező és törvényesen szabályozott örökváltság módozatának felvetésével, a szabad sajtó követelményét is megpróbálta tetteleg érvényesíteni, és ezen politikának éppen úgy áldozata lett, mint Kossuth, sőt még inkább, mert miután bebörtönözték és amnesztiát kapott, ezen amnesztia miatt – mint keserűen hangoztatta – már csak „polgári halott”-ként szólhatott bele a politikába.¹⁵ Kossuth jóval közelebb állt Wesselényihez, mint Széchenyihez. A legendaképzés forgatókönyve mást követelt, és tegyük hozzá, Kossuth is mást nyújtott.¹⁶

„És magának az új agitatornak a személyes megjelenése is mennyire más, mint az elődeié! A fiatal hadnagy [Széchenyi] izmos és erős alakjában, koromfekete arcában, éles vonásaiban és tüzes szemeiben; Wesselényi herkulesi termetében, mi alatt rengett a föld, első pillantásra felismerjük a régtől híres hunok méltó utódát. Ezeket az előnyöket nem kell lebecsülni olyan primitív [=ősien egyszerű] nép esetében, mint a magyar, melynél az egyéni bátorság az ember fő vonása és legnagyobb erénye. És ha Széchenyi gyakran is hangsúlyozza, hogy hatalmas egymásba futó szemöldökei népszerűségének sokat ártnak, mégis biztos, hogy amikor a gróf erős karjaival ketté szeli a Duna hullámain, és versenytársai előtt haladva egy órán keresztül úszik át fáradhatatlanul a hatalmas áron, akkor ezzel a csodájára járó tömegben nagyobb népszerűséget arat, mint a Dunai Gőzhajózási Társaság felállításával... És amikor Wesselényi kifogy az érvekből, fél kézzel felemeli azt az asztalt, amelyen az ellenszónok áll, és szónokostul kiviszi a teremből, gyorsan visszatérve, becsapja az ajtót, és így eléri, hogy véleményének megfelelően szavazzanak, akkor ezt a győzelmet nemcsak ellenfele kényszerű távollétének köszönheti, hanem azon különleges eljárásnak, amellyel ellenfelét eltávolította... Ezzel szemben ki ismerné fel az új agitátor középmagas, karcsú, majdnem sovány alakjában, gesztenyebarna hajában, szelíd kék szemeiben, a finom metszésű ajkain, a világfájdalmas nemes, inkább nyugati mint keleti vonásokban, egyszóval, ki ismerné fel Kossuth Lajosban Isten ostorának és Európa megfenyítőjének: Attilának világbíró hadaiból leszármazó utódot??...”¹⁷

Arra persze nem nagyon kapunk választ, hogy Magyarországon hol is van az a harmadik rend, amelynek ilyen szószólója akadt. Inkább folyamatosan tárul fel előttünk, hogy a kossuthi agitáció teremti meg ezt a harmadik rendet, az a politika, amely a nemességet is megint, hogy a könyv mottóját idézzük: „veletek, általatok, ha akarjátok, de ellenetek, ha kell”, és a szellem és a munka nemességét hirdeti a születés nemessége ellenében,¹⁸ mi-

¹⁴ Horn: *Ludwig Kossuth*, 20.

¹⁵ Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós*. Bp. 1965.

¹⁶ Szabad György: *Kossuth politikai pályája*. Bp. 1977.

¹⁷ Horn: *Ludwig Kossuth*, 24.

¹⁸ Horn: *Ludwig Kossuth*, 69.

közben azt is megtudjuk, hogy Kossuth inkább túlbecsülte a magyarországi liberalizmus „intenzív és extenzív erőit”, és lebecsülte az ellenható erőket.¹⁹

Kossuth politikájának az újszerűsége a mozgósítás, az, hogy bár a nemességre épített, de mindenkire szólt. Így lehetett szállóige az arisztokráciának címzett intés a *Pesti Hírlap* egyik 1841-i februári cikkéből,²⁰ amelyet maga is meg-megismételt,²¹ és sokan nem felejtettek el, köztük Horn Ede: „Ha van e nemzetnek rendeltetése – van pedig – az bizonyára teljesülni fog velök és általok, ha nekik tetszik; nélkülök, sőt ellenök, ha kell.” Horn Ede mintha csak tudta volna, milyen vonásokkal ruházta fel Kemény Zsigmond Kossuthot, mint nagy rombolót, mert éppen azon vonások ellenkezőit fedezte fel Kossuthban, a nagy építőben. A *Pesti Hírlap* – Horn szerint is – nem felkorbácsolta a szenvedélyeket, hanem éppen csillapított.²² Kossuth „magatartása a társadalmi kérdésekben higgadt és eszélyes, minden érdeket és előítéletet a lehetőség szerint kímélő”.²³ Viszont: „Az úrbéri szolgáltatások megváltásának kérdésében a földesúri érdeket alárendeli a parasztnak, miként a városi kérdésben a nemesit a polgárinak, és – ami az országszerte uralkodó véleménynek még inkább ellentmond – a megyei érdeket alárendeli a városinak”, mert elfogadta, hogy a városi nemest a városi hatóságoknak rendeljék alá, és ne a megyeieknek.²⁴

Horn Ede éppen Kossuth példáján vizsgálta meg a magyarelles előítéletek mechanizmusát:

„Határozottság társulása okos mérséklettel, a jog érvényesítése és a méltányosság figyelembe vétele jellemzi Kossuth magatartását a nemzeti kérdésben. Aki ott volt az 1847–48-i országgyűlésen vagy ma az onnan való beszámolókat olvassa, csodálkozva kell feltegye a kérdést: miként alakult úgy, hogy Kossuthot ebben a vonatkozásban szélsőségesnek bélyegezték, minden más ténykedését ebből az egyetlen mozgatórugóból vezették le, a magyarizmus minden túlzását – amelyet valóban elkövetett vagy csak hamisan neki tulajdonítottak – csak és kizárólag az agitátor számlájára írták?... Erre, úgy hisszük, alig van más magyarázat, mint az, hogy a külföld – beleértve a szomszédos Ausztriát – egyáltalán nem ismeri Magyarországot. Miként minden rendkívüli testi erőről tanúskodó ókori cselekedetet Herkulesnek, minden katonai hőstettet Sándornak tudnak be, hasonlóképpen az újabb korban II. Frigyesnek, II. Józsefnek és Napóleonnak tulajdonítanak tőlük teljesen idegen jellemvonásokat és megnyilatkozásokat, ugyanúgy a külföld – amely az utóbbi években csak egyetlen magyar nevet ismert meg közelebbről, mert az újonnan feljövő csillag a maga vakító ragyogásával a többi elhomályosította – minden olyan jót vagy rosszat, amiről Magyarországról értesült, az agitátor javára írt, akár ezen jó vagy rossz fejlemények megegyeztek az ő alapelveivel vagy homlokegyenest ellenkeztek azokkal.”²⁵

Kossuth – hangsúlyozta Horn Ede – a nem magyar népek nemzeti igényeinek mérlegelésekor, ha azok a magyar célkitűzésekkel kerültek szembe, következetesen kereste, hol húzódik a határ a zsarnokság és az önfeladás vagy öngyilkosság között.²⁶ Amikor eszméi

¹⁹ Horn: *Ludwig Kossuth*, 56.

²⁰ Gr. Széchenyi István: *A Kelet népe*. Szerk. Ferenczi Zoltán. Bp. 1925. 139.

²¹ Varga János: *Keresztúzban a Pesti Hírlap*. Bp. 1983. 151.

²² Horn: *Ludwig Kossuth*, 49.

²³ Horn: *Ludwig Kossuth*, 103.

²⁴ Horn: *Ludwig Kossuth*, 108.

²⁵ Horn: *Ludwig Kossuth*, 109.

²⁶ Horn: *Ludwig Kossuth*, 112.

győztek, nem élt vissza hatalmával. Mérséklete nem gyengeség, hanem „szilárd bizalom a jog hatalma iránt”.²⁷ Igaz, amikor március 19-én Pest város követsége átadta az országgyűlésnek „a nemzet kívánságait”: a 12 pontot, akkor Kossuth – idézzük Horn Edét – „több mint udvariatlan módon válaszolt”.²⁸ Kioktatta ugyanis a küldöttséget arra, hogy a nemzeti szuverenitást a – majdani – főváros nem tulajdoníthatja magának; mint Horn Ede ezen alkalommal nem idézi hosszán, hogy „én Buda-Pest város lakosságát e hazában kimondhatatlan nyomatékosnak, s Buda-Pestet az ország szívének tartom, de urának soha tartani nem fogom”.²⁹ Lehet olyan spekulációba bocsátkozni, hogy ez a gesztus a nemesség hatalmának biztosítási igényét jelezte a pesti néppel szemben, de messzire vezetne a legitimációk vizsgálata a legitimációs vákuumban, hiszen alapvetően a plebiscitum elve és a képviseleti rendszer elve csapott (volna) össze, a plebiscitum mögött állt az európai forradalom, a képviseleti rendszer mögött a múlt, a jogfolytonosság és maga a diéta forradalmi vívmányokat kivitelező tevékenysége. És bármilyen felemelő is volt a pesti nép forradalma, a húsvéti nagyhét zsidó-kravallja is tömegmozgalom volt, a nép műve, akár a pozsonyi pozsonyi zsidókravallók során elkövetett gaztettek. Horn Ede nem is bocsátkozott bele, hiszen a vallásszabadságot és teljes jogegyenlőséget hirdető forradalom közelebb állt a szívéhez, mint a kényszerű politikai aritmetika. De ennek jogosultságát hallgatólagosan elismerte. A jobbagyfelszabadítással egybekötött földesúri kárpótlás, a törvényhatósági és országgyűlési választójog biztosítása azok számára, akik eddig is élhettek vele – most már mind az államférfiúi bölcsesség megnyilvánulásai Horn Ede szerint.

Ami korábban Kossuthnak a zsidóemancipáció ügyében tanúsított magatartásában szépséghibának, megalkuvásnak tetszett, annak ódiumát most az ellenfelekre hárította Horn Ede. Nem vonta kétségbe, hogy Kossuth küzdött a zsidóemancipációért, mely mellett 1847 decemberében az állampolgárság kérdésnek vitájában „hévvel” érvelt, de „ebben a kérdésben most is (március 21-én) Károlyi István [Pest város követe] és Babarczy Antal [Csongrád megye konzervatív követe], egyes középkori zsidóüldözések által látszólag csakugyan alátámasztott ellenvélemény érvényesült, az, hogy az emancipáció kimondása ebben a pillanatban a zsidókra valóban veszélyt hozna...”³⁰

Nem kevésbé problematikus jelenet volt az, ahogy 1848 április 8-án Kossuth a szerb nemzeti kívánságokat átadó újvidéki küldöttséggel vitába keveredett, és a végén a vitát annak odavetésével zárta volna le, hogy: „Ez esetben dönt majd a kard.” Horn Ede ezt a legendát nem említette. Nem tudni, hallott-e róla; egyébként pontos forrás nincs rá,³¹ bár valószínűsége mellett is vannak érvek.³² Igaz, Horn Ede némileg a megszépítő emlékezetből idézte Kossuthot, amikor azt mondatta vele, hogy „a törvényhozás valamennyi ezen hazához tartozó nemzetiséget tiszteli”. Kossuth ilyet azért nem mondott, mert a nemzeti-ség elismerése a területi autonómia iránti igény legitimációjának elismerését jelentette

²⁷ Horn: *Ludwig Kossuth*, 172.

²⁸ Horn: *Ludwig Kossuth*, 173.

²⁹ *KLÖM*, XI. 675.

³⁰ Horn: *Ludwig Kossuth*, 179.

³¹ Hermann Robert: Szépséghibás forradalom. *Száz rejtély a magyar történelemből*. Szerk. Hallos Ferenc. Bp. 1999. 126–127

³² Spira György: *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon*. Bp. 1980. 25–26., 127–128.

volna. Nemzetiség helyett olyan kifejezéssel élt, amely nem szolgálhatott ideológiai legitímációként, és a hangsúlyt az ország egységére tette: „Az ország egységének kapcsa mulhatatlanul az, hogy a haza közéletének diplomatikai nyelve a magyar legyen, és azt gondolom, hogy a magyar nemzet, midőn ezen alapon a magyar szabadságot minden polgártársaira különbség nélkül kiterjeszti, midőn őszintén bevallja azon elvet, hogy minden népségnek a maga nyelvét annak belügyeiben, egyházi dolgaiban, szabad használatát tiszteli: azt hiszem, az által a magyar nemzetiségnek – ha a honnak más nyelvű lakosai igazságosak – megszilárdítását eszközölte; mert amely nemzet mindent megoszt, szabadságot, jogot és tisztelt a külön nyelveknek tökéletes szabad kifejlődését és maga körébeni használatát, az, ha azt mondja: egy országban százféleképpen nem lehet beszélni, hanem egy nyelvnek kell lenni, és Magyarországon magyarnak, mert magyar a szabadság, mely megosztott, méltánylásra találhat minden nyelvű polgártársainál.”³³ A korabeli sajtóból idéztük Kossuthot, és ez alapvetően már nem tér el attól, amit Horn Ede – rövidebben – adott elő. A nemzeti tolerancia mozzanatát állította előtérbe, meghosszabbította a tolerancia felé mutató mozzanatokat, egyébként – mint tudjuk – sok magyar liberális nagy lépéseket is tett e téren. De Horn, ha Kossuth megnyilatkozását hitelesebb formájában ismerte volna, az értékelés lényegén akkor sem változtatott volna: „Olyan követelés ez, amely nem kevésbé jogos, mint ahogy teljesen megfelel a méltányosság és mérséklet azon elveinek, amelyeket mi Kossuthtól ezen a téren az 1843–44-i és az 1847–48-i országgyűlés összeülése alkalmával hirdetni hallottunk.”³⁴

Horn Ede maga is érezhette, hogy korábbi állásfoglalásaival ellentmondásba kerül, pontosabban, hogy azonos vagy hasonló kérdésekre más választ ad. Ezért a kérdező módszer, Kossuth politikájának megítélésekor az ellenkérdéseket is maga után vonta. Például:

„Vagy Kossuth valóban – mint azt a forradalom alatt és után, éspedig a külföldi sajtó sokszor hangoztatta – csak magyar volt? Március előtti liberalizmusa csak a kormányzat ellen használt fegyver volt, amelyet, miután megtette a magáét, félre dobott, amikor is a kormányzatot legyőzték és a sajátos magyar követeléseket teljesítették: Magyarország önállóságát biztosították?...”³⁵

Sok ilyen és ehhez hasonló kérdésre, vagy egyszerűen olyan állításra, mely szerint „a magyar harc »nemzeti harc« volt és nem szabadságharc, nem forradalom – tények és érvek felsorakoztatása után – Horn Ede nagy válasza a következő:

„Ezt a nézetet alapvetően hamisnak tartjuk. Mert ha egyébként – és ezt ellenség és barát egyaránt elismeri – ezen harc és fő hordozói bizonyos fokig azonosak, azaz egyik lényege a másik lényegéből magyarázható, olvasóinkat ezen kérdésről alaposabban fel kell világosítani. Már Kossuth első 1841-i fellépése meggyőzhette őket, hogy ő egyáltalán nem jellegzetes magyar jellem, sőt, nagysága és példátlan sikerének alapja abban állt, hogy ő volt Magyarországon az első nem magyar agitátor, az első, aki nem sajátosan magyar célokért sajátosan magyar eszközökkel, hanem magasabb általános célokért és modern európai eszközökkel küzdött. Mint a bevezetőben hangsúlyoztuk, ebben állt a különbség közte és két előfutára (Széchenyi István gróf és Wesselényi Miklós báró) között, és ez az alapja, hogy mindkettejüket oly gyorsan túlszárnyalta, és a magyar mozgalmat úgy kiter-

³³ KLÖM, XI. 732.

³⁴ Horn: *Ludwig Kossuth*, 179–180.

³⁵ Horn: *Ludwig Kossuth*, 178.

jesztette, ahogy arra azok nem is törekedtek!... Éppen azért, mert ő a magyar nemzeti szempontot magasabb általános polgári szemponttal felcserélte, képes volt a nem magyaroknak a mozgalomba való bevonására, és pedig bevonta a német elemet, amely korábban egész messze állt, 1841-től azonban egyre inkább közeledett és a forradalom éveiben vérével pecsételte meg a testvéri szövetséget. És ez biztos sikerült volna Kossuthnak a többi más nyelvű nemzetiséggel is, ha ezeket egyrészt még az ő fellépése előtt egyes magyar szélsőségesek túlkapasai, másrészt, még inkább a kívülről táplált pánszláv törekvések más irányba nem lökték volna, és ha így ezeket minden megegyezést kizáró fanatizmus nem töltötte volna el... Éppen azért, hogy ő a magyar nemesi álláspontot elhagyta, és az alkotmány jótéteményeiből addig kizárt néposztályok érdekeit kezdte el képviselni, az addigi nemesi mozgalmat valóságos népmozgalommá alakította át, és az ellenzéknek olyan megtörhetetlen erőt kölcsönzött, amellyel a kormányzat minden támadásával dacolni tudott, és lehetetlenné tette, hogy Magyarországon azokat az »atyai« eszközöket alkalmazták, mint amelyekkel Metternich 1846-ban a galíciai felkelést elfojtotta... Éppen azért, hogy ő nem sajátosan magyar eszközökkel, és pedig a megyei és országgyűlési szónoki emelvényen, hanem modern európai eszközökkel: a sajtó terén küzdött és agitált, a küzdelem iránt azok érdeklődését is felkeltette, akik azon szent csarnokokon kívül álltak, és eddig a harci zajból csak tompa, hatástalanul elhangzó hangokat vettek ki... Tudjuk, hogy Kossuth ezt az első fellépésével kijelölt irányt mindvégig hűségesen követte; tudjuk, hogy a magyarság iránti szeretete mellett sem rendelte ennek alá az általános szabadságot, ellenkezőleg: a magyarságot csak a magasabb célokat szolgáló eszköznek tekintette, amennyiben ő az ország valamennyi gyermekének a nyelv által nemzetté alakított egységében a legbiztosabb zálogot látta az ország megerősödésére és szabadságának biztosítására; tudjuk, hogy a fennálló minden kímélete és a nemesség minden tisztelete mellett, ezt állandóan arra ösztönözte, hogy eleget tegyen a kor és a jog követelményeinek; tudjuk, hogy a megyékben rejlő erő értékének tisztelete mellett nem érte be ezzel, hanem távolabbi körökben, az ország azon csarnokokból kizárt gyermekeire is hatott szóval és írással, és arra törekedett, hogy ezek részt vegyenek az ország újjászületésében.

Ilyen agitációból kialakuló mozgalom nem lehetett sajátosan magyar, ugyanakkor nem tagadhatta meg eredetét, ennek megtagadása történelmi lehetetlenség. A mozgalom nemzeti vagy sajátos területi – ha szabad nekünk magunkat így kifejezni – színezete, amely hozzá tapadt, kívülről került rá. Nem a mozgalom elemeinek belső terméke, hanem ellenkezőleg, azon körülmények terméke, amelyek ellen a mozgalom irányult. A magyar ellenzék nem a magyarságért harcolt, harca azért kapott magyar színezetet, mert a zsarnok, aki ellen fellépett, véletlenül nem magyar volt. Minden ellenzéki mozgalom, amely – ha hazai uralkodó ellen irányul – tisztán liberálisnak számít, ha azonban külföldi uralkodó ellen irányul, mindig nemzeti és hazafias színezetet kap, bár belső lényege a legkevésbé sem változik. Mert egyrészt jobban fáj az illiberalizmus ígája, ha azt idegen kéz teszi ránk, másrészt a nemzeti önszeretet könnyen bebeszéli, hogy a rossz oka éppen a külföldön élő uralkodó, és egy hazai uralkodó sohasem járna el így; és pedig akkor, amikor az idegen uralkodó nem csak a szabadságot nyomja el, hanem a nemzetiséget is korlátozni akarja, amely miatt hazai uralkodó alatt nem kellene aggódni. Magyarországot már az teljességgel feljogosította erre a szemléletre, ha csak a nemzeti királyok alatti dicső múltra emlékezett, és ha egy pillantást vetett a sanyarú jelenre, és látta, hogy az idegen uralkodók alatt nem-

csak politikai és nemzeti, hanem tisztán anyagi érdekeit is teljességgel elhanyagolják vagy éppen feláldozzák az örökös tartományok javára. Ilyen tapasztalatok közepette a liberalizmusnak az idegen uralommal szemben nemzeti ellenszenvvel kellett párosulnia, és ennek az idegen uralomnak a külföldiségében joggal látták szabadságellenességének fő forrását, és így a nemzetiség megerősítésében a szabadság és az alkotmány megszilárdításának fő eszközét kellett látni. Kossuth liberalizmusa ennek a – körülmények folytán neki járó – hazafias és nemzeti vegyületnek köszönhetően oly saját hévre tett szert, amely azt csak fokozta és finomította, de semmiképpen sem tudta gyengíteni, vagy meghamisítani...”³⁶

Ami a legjobban meglepheti a mai olvasót az a nemzetileg mérsékelt és méltányos reformkori Kossuth képe. A múlttól szólt Horn Ede, de a jövőnek. Nem egy esetben homlok-egyenest megváltoztatta korábbi elmarasztaló ítéleteit. Gondoljunk azokra az írásokra, amelyek az ő 1849 májusi pesti beszéde után születtek. 1849 májusában Kossuthot Messiaszként dicsőítette. Világos után a magyar törekvéseknek éppen az univerzalizmus hiányát róta fel. Retusálta a múlttól adott képet, ahogy arra annyi példát hozhatunk fel a korunkig ívelő publicisztika történetéből? Tudatosan szépítette meg Horn Ede a kossuthi politikát? Inkább azt hangsúlyoznánk, hogy az idő szépített, mert múlásával egyre nagyobb rálátást engedett a történelmi tájra, és egyre jobban kirajzolódott a kossuthi politika korszerűsége és realizmusa. Az idővel feltáruló tanulságoknak is ennek engedett Horn Ede, aki egyébként – láttuk – nem egy problematikus fejleményt átértékelte, mert – úgy érezhette – közben többet tudhatott meg az egészről és annak részleteiről. Megszabadult a forradalom vereségének nyomasztó élményétől, megemésztette a vereséget, átgondolta – írás közben – a fejleményeket, és spinozai bölcsességgel a lehetséges legjobb eszközt választotta a partikularizmus és univerzalizmus egyeztetésére. Kossuth egyszerre volt vágyainak Kossuthja és valóságos Kossuth, aki a jó célok érdekében tömegeket tud megmozgatni és erőket egyesíteni. És ha a múltat illetően találhatott kifogásolni valót, a jövő egyesített. A száműzött országkormányzó éppen ebben az esztendőben vetett papírra olyan alkotmánytervet, amely a nemzeti türelem szellemében jelölte ki a nemzeti érdekegyesítés útját-módját, amelynek későbbi változatát „mosolygó jövő”-nek nevezte. A Kossuth életrajz kiadásba helyezett második kötetét viszont alighanem azért nem készítette el Horn Ede, mert látszott, hogy ez a jövő egy időre elmarad.

Horn Ede így is megszolgált az osztrák kormányzat haragját. Annak keze Lipcsébe is elért. A kiadót, Otto Wigandot 18 hónapi fogságra ítélték. Hiába állt ki Wigand korábban a porosz politika ellenében Ausztria mellett, tudva, hogy Ausztria a lipcsei könyvkereskedelem legnagyobb piaca,³⁷ beleértve a magyar kiadványokat is.³⁸ Éppen ez volt a baj. Horn Ede Kossuth-könyve nem volt szokványos védírat, Bécsben felismerték a jelentőségét, mielőtt kapós áru lett volna. A hagyomány szerint Kossuth-könyve angolul is megjelent „Magyarország és forradalmi” címmel. Valójában ezen mű szerzője Susan Horner, aki viszont köszönetet mond műve előszavában egy magyar úrnak, aki bár nem vett aktívan

³⁶ Horn: *Ludwig Kossuth*, 295–297.

³⁷ *Die Grenzboten*, 1850. I. 1. 6. sz. 437.

³⁸ Eva Hermann: *Die Buchstadt Leipzig und ihre Rolle bei der Vorbereitung der bürgerlichen Revolution von 1848 in Ungarn. Beiträge zur Geschichte des Buchwesens. I.* Leipzig, 1965. 53–251.

részt az eseményekben, szemtanú volt.³⁹ Valószínű, hogy Horn Ede volt ez a közreműködő,⁴⁰ minden esetre az ő Kossuth életrajza nyitja meg Horner könyvében a majdnem harminc munkát felsoroló bibliográfiát.

Horn Kossuth-monográfiája itthon ismeretlen maradt, vagy legfeljebb csak néhányan vehették kézbe. Ha többen megforgatták volna, a Kossuth-képek kialakításán sem igazán módosított volna. Viszont sokaknak kevesebb mentsége lett volna a leegyszerűsítések miatt, amikor megrajzolták a maguk Kossuth-képét, a rajzolók közé beleértve Klió jó néhány munkását és önfelkent főpapját. Érdemes lenne magyarul is közzé tenni. Több mint kor-dokumentum.

KASS JÁNOS: EGÉSZ EZ VÁROS RAKVA HARAGGAL (1976)

³⁹ E. O. S.: *Hungary and its Revolutions*. London, 1854. VII.

⁴⁰ Kosáry: *A Görgey-kérdés*, I. 340.